

Наведені факти переконливо свідчать про вагомий внесок Ф.Вовка у вивчення антропологічних і етнографічних особливостей населення карпатського регіону та про тісні зв'язки вченого з науковцями Галичини.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 263.
2. Державний архів Львівської області, ф. 298, оп. 1, спр. 3.
3. Інститут археології НАН України, відділ рукописів, ф.1, спр. 1664–1665.
4. Архів державного музею етнографії народів Росії (Санкт-Петербург), ф. 1, оп. 2, спр. 73.
5. Діло. – 1891. – Ч. 131.
6. Качкан В. Видатний антрополог Федір Вовк / В. Качкан // Українське народознавство в іменах / В. Качкан. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 72–81.
7. Раковський І. Погляди Хведора Вовка на расовість українського народу / І. Раковський. – Львів, 1926. – 18 с.
8. Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К., 1991. – 478 с.
9. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Санкт-Петербург, 1914. – Т. I. – 360 с.
10. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Петроград, 1916. – Т. II. – 347 с.
11. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Жовтень. – 1972. – № 8. – С. 113–119.
12. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Жовтень. – 1972. – № 9. – С. 137–143.
13. Франко О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч / О. Франко. – К., 2001. – 378 с.
14. Хроніка НТШ. – Львів, 1903. – Ч. 16.
15. Хроніка НТШ. – Львів, 1904. – Ч. 20.
16. Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 24.
17. Хроніка НТШ. – Львів, 1906. – Ч. 28.
18. Цвенгрош Г. Невідоме Франкове повідомлення на Паризькому міжнародному конгресі / Г. Цвенгрош // Українське літературознавство. – Львів, 1993. – Вип. 58. – С. 3–10.

The article deals with the creative relations of the famous Ukrainian ethnographer, anthropologist and archeologist Fedir Vovk with Galychyna. Attention is paid to the mutual relation of the scientist with I. Franko, M.Grushchynskyi, V.Gnatyuk, K.Studynskyi and with other scientists of Shevchenko Scientific Association. The article reveals the contribution of F.Vovk to the investigation of the ethnographical and anthropological peculiarities of the population of the Carpathion region.

Key words: Galychyna, Shevchenko Scientific Association, ethnography, anthropology, museum.

УДК 94 (477)+94 (438)“XIX”
ББК 63.3 (4 Укр) 51

Ігор Райківський

МІЖ КОНФРОНТАЦІЄЮ І СПРОБАМИ ПОРОЗУМІННЯ – ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті висвітлюються тенденції українсько-польських взаємин у ХІХ столітті. На основі численних фактів доводиться неоднозначність польського впливу на український національний рух, де були прояви як взаємної співпраці, так і відкритого протистояння між двома сусідніми народами.

Ключові слова: національний рух, взаємини, порозуміння, суперечності.

Серед актуальних проблем вітчизняної історичної науки є об'єктивне й неупереджене висвітлення українсько-польських стосунків у ХІХ столітті. Донедавна історія українського національного відродження традиційно подавалася дослідниками як хроніка українсько-польського протистояння. Однак таке трактування грішить односторонністю, не враховує суперечливих тенденцій у взаєминах двох сусідніх народів. “... Ця залежність (між українцями й поляками. – *І.Р.*), – стверджує сучасний дослідник Олег Турій, – далеко не завжди була такою прямою і однозначною. І хоча українцям у Галичині на протязі кількох віків поневолення довелося поборювати не лише тяжкий соціально-економічний гніт польської панівної верхівки, але й повне заперечення їх

національної, релігійної та культурної самобутності, ідеї і діяльність борців за визволення Польщі були вагомим (хоч і не єдиним) чинником пробудження суспільно-політичної активності і, як не парадоксально, усвідомлення своєї національної приналежності серед значної частини української інтелігенції” [27, с.183]. Різні аспекти українсько-польських стосунків австрійського періоду знайшли відображення в сучасній (після 1991 р.) історичній літературі [7; 9; 14; 17; 23; 29; 33 та ін.]. Автор статті поставив за мету розкрити загальні тенденції взаємин між поляками й русинами-українцями по обидва боки російсько-австрійського кордону.

* * *

XIX століття увійшло в історію як період кристалізації українського та польського національно-політичних рухів, утвердження модерної національної свідомості під впливом демократичних ідей із Заходу просвітництва, романтизму. Французька революція 1789–1794 рр. проголосила носієм національної самобутності весь народ, а не панівну верству (згадаймо, як в абсолютистській Франції державність персоніфікувалася в королі, династії: “держава – це я”). “Начало народне проломало собі дорогу аж зь французької революції 1789 року, – писав часопис галицьких народовців “Мета” в 1863 р., – проломало воно собі дорогу зь запада...” [4]. Подібно до Французької революції, прикладом для інших національних рухів стала боротьба поляків за їхні національні права, що розгорнулася після поділів Польщі (1772, 1793, 1795 рр.).

З кінця XVIII ст. український і польський народи перебували в підневільному становищі. Російський царизм за часів Катерини II остаточно ліквідував напівавтономний устрій Гетьманщини. Перестала існувати могутня колись Річ Посполита, а українські землі, якими вона володіла, були поділені між Росією (Правобережна Україна) та Австрією (Галичина). Отже, для українців XIX століття було періодом перебування між двома імперіями – Російською (близько 90% території і населення) та Австрійською (з 1867 р. – Австро-Угорською). Водночас поляки взагалі опинилися під владою трьох держав – Російської, Австрійської (Австро-Угорської), Пруської, що мали інший устрій і політичні традиції в порівнянні із шляхетською Річчю Посполитою, а Росія й Пруссія, крім того, ще й іншу панівну релігію.

Полякам і українцям у XIX ст. доводилося вирішувати схожі завдання, боротися за вільний національно-культурний розвиток і відродження державності в умовах колоніальної політики імперських урядів. Періодизація національного руху для “недержавних” народів під імперською владою розглядається в сучасній вітчизняній історіографії в руслі трифазної моделі, у розвитку національних рухів виділяють три фази чи стадії: а) академічна, або наукова, “збирання спадщини”; б) організаційна, культурна; в) політична. “Трохова схема (чеського історика Мірослава Гроха, розроблена наприкінці 1960-х рр. – *І.Р.*) трьох послідовних стадій “А”, “Б” та “В”, – стверджує сучасний український історик Ярослав Грицак, – стала своєрідною азбукою для дослідників національних рухів у східноєвропейському регіоні. (...) Коротко кажучи, це формула політичної мобілізації мас під певну ідеологію” [13, с.53]. На відміну від українського, польський національний рух у XIX ст. дослідники відносять до категорії “історичних” або “повних” за своєю соціальною структурою, ще свіжим у пам’яті було існування Польської держави до 1795 р. [18, с.73–74].

Розвиток українського й польського рухів відзначався тісними взаємовпливами по обидва боки австрійсько-російського кордону. Із цього приводу відомий український учений Іван Лисяк-Рудницький стверджував, що проблема польського впливу повинна розглядатися з двох боків. “Європейські вільнодумні ідеї досягали українців того покоління переважно через польські канали, – писав він. – З другого боку, самоствердження окремої української національності неминуче передбачало боротьбу проти традиційної польської гегемонії” (на землях колишньої Речі Посполитої. – *І.Р.*) [22, с.417–418].

В історії українсько-польських стосунків XIX століття можна знайти чимало прикладів як взаємної співпраці, так і відкритого протистояння.

Прояви міжнаціональної ворожнечі посилювалися у зв'язку із зміцненням українського й польського рухів та їх політизацією, особливо з кінця XIX ст. Так, гучними подіями, що засвідчили гостроконфліктність українсько-польських відносин, були в підавстрійській Галичині замах на Івана Франка в 1897 р., криваві розправи над українськими виборцями, убивство галицького намісника графа Анджея Потоцького українським студентом Мирославом Січинським (1908 р.) і вбивство польськими студентами одного з лідерів українського студентського руху Адама Коцка (1910 р.) [12, с.80, 81]. Особливої гостроти українсько-польські стосунки досягли уже після розпаду Австро-Угорської та Російської імперій, у 1920–1940-х рр. “Якщо не вникати в деталі відносин між українцями і поляками в епоху середньовіччя, так і в новіші часи, – підсумовує сучасний український дослідник Богдан Гудь, – то їх можна звести до дещо спрощеної формули: поляки гнобили українців, а коли гніт ставав нестерпним, то українці різали поляків” [14, с.379].

Водночас не підлягає сумніву посилення другої тенденції – пошуку взаємних компромісів, угод, порозуміння. Поляки мали значний вплив на український національний рух на всіх етапах його розвитку. Показово, що польські дослідники перших десятиліть XIX ст. відіграли особливу роль у вивченні українського фольклору й етнографії, що заклало наукове підґрунтя для політизації українського національного руху в майбутньому. Серед польських дослідників народнопісенної творчості русинів-українців були Адам Чарноцький, більш відомий під псевдонімом Зоріана Доленги-Ходаковського, Вацлав Залеський (псевдонім – Вацлав з Олеська), Жегота Паулі та ін. “Самі поляки (Вацлав з Олеська, Жегота Паулі та ін.), – писав Іван Франко, – дали руській молодезі першу основу для свого власного руського патріотизму, показавши їй бодай частину того словесного, духовного скарбу, що зберігся в устах простого руського мужика” [29, с.322]. Щоправда, фольклорні збірники поляків були надруковані латинськими буквами, а то й упереміжку руські народні пісні з польськими.

Поділи Речі Посполитої внесли суттєву зміну в суспільно-політичну ситуацію на “кресах”, де з'явився третій чинник – російський царизм на Правобережжі й австрійські власті в Галичині. Унаслідок цього реконструкція більш-менш реального образу українсько-польських стосунків у XIX столітті можлива тільки за умови всебічного дослідження відносин у новостворених трикутниках: російський уряд (або відповідно австрійський) – поляки – українці. Характерно, що в той час долю українців (“малоросів”, “русинів”) вирішували без їхньої участі [14, с.102, 103]. Українсько-польські суперечності вміло використовувала місцева російська адміністрація для зміцнення власних позицій, утілюючи в життя перевірений принцип Римської імперії: *divide et impera* (розділяй і пануй)*. Ця політика здійснювалася також австрійськими властями, що включили українські й польські етнічні землі в одну провінцію із центром у Львові, у якій кількісне співвідношення між двома народами було приблизно однаковим. Водночас загроза з боку імперської Росії була стимулюючим чинником для українсько-польського зближення, що добре видно на прикладі підавстрійської Галичини, де польські політики останньої третини XIX ст. були схильні до підтримки українофільських ідей, народовства на противагу русофільству (москвофільству) [19, с.81].

Ураховуючи підневільне становище майже всіх слов'янських народів, що перебували в XIX ст. під владою сусідніх імперій – Російської, Австрійської, Османської та Пруської, у слов'янському світі набули поширення ідеї панславізму, створення всесло-

* Варто хоча б згадати обмеження впливів католицизму й повну заборону уніатської (греко-католицької) церкви на Правобережжі в 1839 р., коли кількості тисяч її віруючих силою повернено “в лоно” Московської православної церкви, більш лояльні умови, ніж в інших провінціях імперії, наділення селян землею за аграрною реформою, щоб вирвати їх з-під впливів поміщиків-поляків і схилити на свій бік.

в'янської демократичної федерації як запоруки національного визволення. Серед панславистів була передова частина української й польської інтелігенції, що бачила на цьому шляху можливість здобуття національної державності й вирішення українсько-польських суперечностей. Так, перша українська таємна політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство в 1846–1847 рр. виступила за здійснення християнських ідеалів справедливості, свободи й рівності, що поєднувалися з прагненням відновлення української державності в союзі всіх слов'янських народів із центром у Києві. Цю формулу – поєднання християнської та національної ідей – кирило-мефодіївці запозичили в західнослов'янських інтелектуалів, насамперед із твору видатного польського поета й громадсько-політичного діяча Адама Міцкевича “Книги народу польського і пілігримства польського”, виданої в Парижі в 1832 р., після поразки листопадового повстання 1830 р.

“І встане Україна з своєї могили, – говорилося в програмі товариства – “Книзі буття українського народу” (“Законі Божому”) Миколи Костомарова, – і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа... Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою (республікою. – *І.Р.*) в союзі слов'янським” [10, с.30]. По суті, Кирило-Мефодіївське товариство відстоювало необхідність українсько-польського порозуміння в демократичній федерації слов'янських народів. Близькі за духом думки висловлював Адам Міцкевич, який вірив у польський месіанізм, вважав поляків борцями за свободу й незалежність усіх народів. Він, зокрема, писав: “...Wielki naród, Litwa, połączył się z Polską, jako mąż z żoną, dwie dusze w jednym ciele. [...] Bo to połączenie i ożenienie Litwy z Polską jest figurą przyszłego połączenia wszystkich ludów chrześcijańskich, w imię Wiary i Wolności”. З вірою в майбутнє рідного народу А.Міцкевич наголошував, що “naród polski nie umarł, dusza wróci do ciała, i naród zmartwychwstanie, i uwolni wszystkie ludy Europy z niewoli” [32, с.15, 17]. Як бачимо, конкретно про русинів-українців у творі не згадується, але теза про об'єднання сил у національно-визвольній боротьбі народів колишньої Речі Посполитої мала послідовників.

Ідея українсько-польського порозуміння знайшла відображення у творчості Тараса Шевченка, який чимало уваги приділив суперечностям між двома народами в минулому й утверджував думку, що Україна попри сумну долю воскресне, виконає месійну роль. У суті Шевченкової поезії лежить міфологічне сприйняття України, яка набирає рис ідеального явища. Попри протиставлення Україні католицького світу на заході й московського самодержавства на сході, Т.Шевченко сподівався на полагодження польсько-українських стосунків у майбутньому [10, с.169, 172; 11, с.12; 16, с.47, 105]. У поезії “Полякам” він прямо писав:

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
Отам-то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами,
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата.
Пишалася синами мати [...].

Усе змінилося, писав Т.Шевченко, після встановлення польсько-шляхетського панування за Люблінською унією XVI ст., коли “іменем Христа

Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай [...]”
Водночас містився заклик до польської сторони:
Отак-то, ляше, друже, брате!

Неситіі ксьондзи, магнати
Нас порізли, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай [6, с.356, 357].

Очевидно, висловлені погляди Т.Шевченка свідчили про прагнення встановити справедливі стосунки між Польщею та Україною, реалізувати нові форми співжиття народів колишньої Речі Посполитої [31, с.212]. Це суперечило *національному* полонофільству, що характеризувалося полонізацією греко-католиків, призвело до втрати частиною вірних власної етнічної самобутності, визнання себе поляками. Крім того, дослідники розрізняють полонофільство *політичне*, джерелом якого були симпатії до революційної боротьби поляків за національне визволення, а також надії, що здобуті спільними зусиллями конституційні свободи забезпечать умови для вільного розвитку національних рухів у нерозривній єдності [28, с.205, 206].

Особливу роль у поширенні ідеї польсько-українського порозуміння відіграли представники так званої “української школи” в польській літературі, польські поети й письменники, які народилися й вирости в Україні – Юзеф-Богдан Залеський, Северин Гоцинський, Юліуш Словацький та ін. У своїх творах вони виразно проявляли романтичне захоплення Україною, її багатою природою та героїчною історією, пропагували міф про Річ Посполиту як братній союз трьох народів – польського, литовського й руського (українського). Показово, що в польській версії знайшла поширення легенда про народного пророка козака Мусія Вернигору, якого зображувано як захисника поляків під час Коліївщини. В основі цього міфу була ідея про братерський союз поляків і українців проти Москви [12, с.33]. За легендою Вернигора віщував неминуче воскресіння “з попелу” Речі Посполитої, цим разом “трьох народів”, очевидно, за допомогою відданих ягеллонській ідеї руських селян. Образ Вернигори був настільки художньо привабливим, що причарував не лише нечисленних прихильників польсько-українського порозуміння на “кресах”, але й значну частину польської еміграції, зокрема А.Міцкевича, М.Мохнацького і Й.Лелевеля [14, с.131].

“Словацький, – писав відомий український поет і громадський діяч Дмитро Павличко, – виводить у багатьох своїх творах Вернигору як проповідника і пророка українсько-польського примирення і поєднання”. “Захоплення українською тематикою”, за словами Д.Павличка, привело Ю.Словацького до того, що “він задекларував Україну як свою другу вітчизну” [27, с.21, 23]. Вернигора звертається до поляків від імені українського народу:

Ані за жодні перли-діаманти
Не буду тут при бесіді й забаві,
Та не присяду при столі на лаві,
Споріднений із вами духом братнім... [5, с.281].

Водночас особи з подвійною (українсько-польською) національною свідомістю (*gente Rutheni, natione Poloni*) були в південно-західній Галичині, практично відігравали роль своєрідних посередників між польським і українським національними рухами. “Русини польської нації” (Ю.Лаврівський, Я.Добжанський, П.Костецький, Ю.Горошкевич та ін.) не стільки віддзеркалювали сформовану в часи Речі Посполитої реальність, скільки активно конструювали новочасну модель “руськості” як органічну частину польської політичної спільноти. Серед “русинів польської нації” ключовою ідеєю було поновлення польсько-української унії на рівноправних засадах, що фактично свідчило про визнання її відсутності або, принаймні, стан глибокої кризи [23, с.147, 148]. Серед найбільш відомих діячів, що розділив долю “русинів польської нації”, був Юліан

Лаврівський. Він намагався реалізувати в політиці досягнуту на рівні власної сім'ї (дружина в нього була полькою) гармонію між українською (греко-католицькою) і польською (римо-католицькою) ідентичностями [25, с.50, 61].

Навіть невдача листопадового повстання 1830–1831 рр. і російські репресії не зупинили польських діячів, частина з яких (понад 8 тис. політичних і військових керівників, діячів науки та культури тощо) виїхали в еміграцію, де продовжили політичну боротьбу, приділяючи першочергову увагу дипломатичним заходам. По суті, польська сторона отримала реальний шанс переосмислити причини поразки. Лідером польської еміграції став Адам Чарторийський у Парижі, навколо якого склався гурток поляків-українофілів, що походили з України й захоплювалися її минулим, зокрема козаччиною, убачаючи в ній могутнє джерело вільнолюбства, характерне для “слов'янського духа”. Учасники гуртка (Міхал Чайковський, Францішек Духінський та ін.) бачили майбутнє України (Русі) в складі відбудованої федеративної Речі Посполитої, пропагували ідеї спільності долі та національних інтересів поляків і українців. За назвою паризької резиденції А.Чарторийського цю групу прозвали “Готель Ламбер” [17, с.299].

Прихильники А.Чарторийського пов'язували відновлення Речі Посполитої з можливістю залучити чужу допомогу й із загальною війною через суперництво великих держав за вплив на Балканах і Близькому Сході. Серед емігрантів були навіть ті, хто сподівався на демократизацію суспільного устрою в Російській імперії [33, с.425]. Особливою активністю відзначався Ф.Духінський – автор теорії про расову спорідненість поляків і українців, що заперечувала слов'янський характер російського народу. Майбутні польсько-українські відносини, вважав він, мали б будуватися за зразком Гадяцької унії 1658 р. – перетворення Польсько-Литовської Речі Посполитої на федерацію Польщі, Литви й Русі-України [12, с.34].

С.Ґощинський і шляхетські революціонери з громади “Нумаа” (Умань) (Леопольд Ковальський, Ян Дзежбінський, Ян Кринський та ін.), яка входила до організації “Lud Polski” (Польський люд), висловили почуття “глибокої покути” за кривди, завдані українському народові з метою встановлення “братнього союзу народів-сусідів”. Усвідомлення С.Ґощинським і “уманцями” потреби змін у стосунках між поляками й українцями засвідчило прагнення прогресивної частини революційної польської еміграції, що була пригнічена жахливою поразкою, досить серйозно замислитися над її причинами, шукати перспективи на майбутнє двох сусідніх народів. Однак впливів прихильників порозуміння на процес розвитку українсько-польських відносин у ХІХ столітті не варто переоцінювати [14, с.108–110]. Авторитетний французький дослідник Д.Бовуа наголошував, що перестороги С.Ґощинського щодо нездоланної прірви між українцями та поляками, висловлені в “Королі старого замку” (1842 р.), і заклики кількох членів громади “Умань” до взаємного вибачення задушливих кривд і образ на загальному тлі виглядають усе-таки поодинокими [9, с.128, 129]. На жаль, їх практично не було враховано при підготовці січневого повстання 1863–1864 рр.

Підтвердженням цього стала трагічна доля Шимона Конарського – представника польської революційної групи “Młoda Polska” (Молода Польща), створеної у Швейцарії в 1834 р. Будучи учасником листопадового повстання, він болісно переживав поразку польських патріотів і шукав її причини в позиції польської шляхти. Його зусиллями на литовсько-руських землях було створено розгалужену підпільну повстанську організацію, що налічувала близько трьох тисяч осіб, об'єднаних у “Sojusz Narodu Polskiego” (Союз польського народу). Програма “Союзу” передбачала підготовку нового національного повстання поляків, але вже за участю широких мас українського селянства. Ш.Конарський звертався до селян по допомогу, обіцяючи їм цілковиту рівноправність із поляками. Однак йому так і не вдалося досягти своєї мети, у 1838 р. “Союз” викрила російська поліція, роком пізніше Ш.Конарського стратили у Вільні, а його однодумців

жорстоко покарали. Показово, що Ш.Конарський не зміг переконати представників землевласницької верхівки Правобережжя в необхідності піти на широкі поступки селянству [14, с.111, 112].

У час 300-ліття Люблінської унії, у 1869 р., у підавстрійській Галичині були організовані урочистості, що стало неможливим, з огляду на репресії царизму, у Російській імперії. У Львові з вересня 1869 р. почала виходити газета під промовистою назвою “Unia” (редактор – А.Фогель), що позиціонувала себе як католицький орган і відстоювала ідею національно-політичного польсько-українського союзу. Однак ювілей Люблінської унії, по суті, підвів ризику під сподіваннями польського громадянства Галичини залучити тогочасне українське суспільство (принаймні його частину – народовців) до руху за відновлення Речі Посполитої. Обидві течії в галицько-руському русі – і народовці, і русофіли (москвофіли) – відмовилися від участі у святкуванні ювілею, що, за висловом відомого українського громадського діяча, ученого другої половини ХІХ ст. Омеляна Огоновського, остаточно розвіяло ілюзії “про життєздатність у Галичині унійної традиції” [23, с.143, 144, 145, 147]. Генерація “русинів польської нації” практично не мала історичної перспективи для розвитку в умовах поглиблення суперечностей між українським і польським національними рухами.

Отже, самі реалії життя заперечували романтичний міф про Річ Посполиту як братній союз “трьох народів”. Підтвердженням цього стали польські повстання 1830–1831 рр. і 1863–1864 рр. та їх поширення на Правобережну Україну. Революціонері-шляхтичі намагалися схилити на свій бік місцеву українську (“руську”, “малоруську”) людність, для цього поширювалися відповідні відозви тогочасною “руською” мовою латинськими літерами, у якій містився заклик до підтримки антиімперського виступу під гаслом “За нашу і вашу свободу”. На думку авторів програми Центрального національного комітету, що очолював січневе повстання 1863–1864 рр., незалежна Польща повинна була стати державою трьох народів – польського, литовського й “руського”, у якій усі громадяни отримають рівні права й свободи, селяни – землю, яку обробляють, а землевласники – винагороду з державного фонду за втрачені селянські повинності [17, с.328, 329].

Однак ці вимоги не знайшли одностайної підтримки в середовищі самих змовників, програму не схвалили так звані Білі й навіть частина Червоних конспіраторів. По суті, повстанці зробили першу спробу поставити питання незалежності народів, що входили до складу Речі Посполитої перед поділами (білорусів не було виокремлено, бо їх вважали мешканцями Литви). У програмі наголошувалося, що метою повстання мусили бути “Сполучені Польща, Литва і Русь без жодної гегемонії будь-якої з цих трьох націй” із застереженням, що надається “литвинам і русинам цілковита свобода залишитися в зв’язку з Польщею або ж розпоряджатися собою за власною волею” [15, с.54]. Єдність трьох складових частин відродженої Речі Посполитої мала символізувати нова печатка Національного уряду, що презентувала тепер три герби – Білого Орла, П’яного і Архангела Михаїла (відповідно символи Польщі, Литви й Русі) [14, с.135, 136].

Місцеве українське селянство й нечисленні представники інтелігенції вороже поставилися до планів польської шляхти відновлення Речі Посполитої, “історичної Польщі” в кордонах до 1772 р., де, за словами сучасних українських істориків Леоніда Зашкільняка й Миколи Крикуна, “литовцям, білорусам і українцям відводилася пасивна роль статистів. ... Українські селяни не мали довіри до польської шляхти...” [17, с.333, 334]. Д.Бовуа змушений був визнати, що польське повстання “було активним у Варшаві, Конгресовому Королівстві і Литві”, тоді як на Правобережній Україні “не вийшло з зародкового стану”. Створені тут Національним урядом повстанців структури “були слабкими, а невелика кількість активістів, Білих і Червоних, дуже швидко виявила нездатність до виконання своєї місії” [7, с.23, 24]. Щоправда, не можна ігнорувати

документальних даних про присутність у лавах повстанців у Київській, Волинській і Подільській губерніях кількохсот озброєних селян, як і свідчень очевидців про вияви симпатії місцевого населення до повстанських загонів, що траплялися в окремих населених пунктах. Є підстави вважати, що польські дослідження, включаючи й сучасні, грішать тенденцією до перебільшення масштабів участі українського селянства в повстанському русі на теренах Правобережжя [14, с.107, 108].

Ще до початку польського повстання 1863–1864 рр., що увійшло в історію як найбільша визвольна акція в ХІХ ст., частина конспіраторів (В.Антонович, Т.Рильський та ін.) перейшли до українського табору й стали на бік національно-державної окремішності українців. Лідер “хлопоманів” Володимир Антонович звернувся до польської революційної молоді із закликом визнати, що більшість народу на Правобережній Україні становлять українські селяни. Поляки-шляхтичі мають перед судом совісті, за його словами, два виходи: або “полюбить народ, среди которого они живут, проникнуться его интересами, возвратиться к народности... и неусыпным трудом и любовью по мере сил вознаградить все зло, причиненное ими народу”, або “переселиться в землю польскую, заселенную польским народом, для того чтобы не прибавлять собою еще одной тунеядной личности...” [1, с.88, 89]. Сам В.Антонович не міг залишатися серед визискувачів свого народу, обрав перший шлях, що закріпило за ним у польських революційних колах репутацію “національного зрадника” [12, с.68]. Вчинок В.Антоновича був символічним, засвідчив зростаюче розходження між польським і українським рухами, відхід від уявних федералістських, панславістських ідей на бік самостійницьких гасел, що суперечило унійній традиції.

Українсько-польські суперечності не змогли відвернути періодичні спроби порозуміння в півавстрійській Галичині, що мали більше тактичний характер (зокрема, під час “весни народів” 1848 р., угодовська акція Ю.Лаврівського 1869–1871 рр., “нова ера” 1890–1894 рр.). Показово, що вже в 1848 р. польська громадськість однозначно негативно зустріла появу першої політичної організації галицьких русинів – Головної руської ради (далі – ГРР), що задекларувала єдність усього “руського” (українського) народу по обидва боки австро-російського кордону, виступала за відокремлення Східної, “руської” Галичини від Західної, польської. Як говорилося в протоколах ГРР, русини “жичливы народности польской, мають однако св[яту] повинность дбати о свою руску народность...”, звідси – вимога “о подѣленіе Галиціи на двѣ губерніи – руску ѿ мазурску” [2, с.1, 30]. Зініційована Ю.Лаврівським на зламі 1860–1870-х рр. угодовська акція зазнала невдачі й показала принципову неможливість рівноправного погодження інтересів двох народів у межах однієї провінції Габсбурзької монархії. Остання і найбільша в ХІХ ст. польсько-українська угода, “нова ера”, стала результатом складного компромісу між галицькими народовцями й поляками, австрійським урядом і громадівцями-українофілами в Росії, була спрямована проти русофільства, відіграла вирішальну роль в утвердженні в суспільній свідомості ідеї політичної незалежності й соборності України [30, с.37, 210].

Взаємну недовіру й гостроту взаємин між двома народами засвідчила місія видатного українського письменника та громадського діяча Пантелеймона Куліша в Галичині 1882 р., який виступив як “апостол українсько-польської згоди і співпраці”, закликав польську сторону в особі інтелектуально-шляхетської еліти до порозуміння, щоб на практиці усталилося добросусідство в ім’я громадянської згоди й еволюційного поступу [25, с.381, 392]. Свої думки він виклав у “Хуторній поезії” й особливо в публіцистичній брошурі “Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року”, що були видані у Львові. Характерно, що як епіграф до післямови в “Крашанці” П.Куліш ужив українські прислів’я “не купуй хати, а купи сусіда”, “ворога хлібом та сіллю карай” [20, с.33]. Кулішева акція викликала суспільний резонанс, але, за деякими винятками (позиція польського письменника Юзефа-Ігнація Крашевського та ін.), не

знайшла практичної підтримки в обох сторін [33, с.82]. Виступ П.Куліша став “генеральною репетицією” польсько-української угоди 1890–1894 рр., що, як і попередні спроби порозуміння, зазнала невдачі, водночас сприяла перенесенню в Галичину центру загальноукраїнської діяльності.

З політизацією польського й українського національних рухів у Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. відбулося загострення українсько-польських стосунків. У центрі політичної боротьби було два питання – створення українського університету у Львові та проведення виборчої реформи, яка б збільшила представництво українців у Галицькому сеймі, порушила монополію влади поляків у краї за конституційними реформами 1860–1870-х рр. Новостворені партії в українському й польському таборах, попри ідейні розбіжності, займали діаметрально протилежні позиції в національному питанні. Найбільш впливові українські партії – Українська національно-демократична партія, Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія – стояли на спільній державницькій платформі (незалежна соборна Українська держава як кінцева мета національного руху), що давало підстави для формування широкої політичної коаліції під час проголошення ЗУНР на уламках Австро-Угорської імперії [12, с.78]. У свою чергу, серед польських політичних партій набули поширення гасла відбудови незалежності Польщі в кордонах 1772 р. Так, відверто антиукраїнські позиції займала Демократично-національна партія, прихильників якої називали ендеками, що обстоювали відновлення колишньої Речі Посполитої з наступною асиміляцією непопольських народів. Щодо польських соціалістів, які обіцяли федеративний устрій і рівні національно-культурні права непопольським народам на засадах добровільного входження у федерацію, то вони не мали багато симпатиків, вплив польського соціалістичного руху в усіх дільницях наприкінці ХІХ ст. був незначним [17, с.394, 396].

На перешкоді польсько-українському порозумінню, спробам реалізувати нові форми співжиття народів колишньої Речі Посполитої стояв ряд факторів. По-перше, кардинальна різниця ментальності української й польської інтелігенції, на звички та свідомість інтелігента-поляка глибокий вплив зробила спадщина шляхетської традиції. Натомість зрбсла українська інтелігенція була значною мірою селянського походження, просякнута народницькою ідеологією. Освічені поляки й українці різко відрізнялися за стилем життя і життєвими цінностями, а традиційна ненависть між польською шляхтою та українськими козаками або гайдамаками й далі впливала на відносини між обома народами та їх елітами. Тим більше, що це почуття посилювали емоційні спогади про козацько-шляхетські конфлікти в минулому, до яких зверталися талановиті українські й польські письменники. Досить пригадати, з одного боку, “Гайдамаків” Т.Шевченка, “Тараса Бульбу” М.Гоголя, а з іншого, – “Ogniem i mieczem” (“Вогнем і мечем”) Генрика Сенкевича [14, с.133, 134; 21, с.94].

Другим чинником, що перешкоджав досягненню українсько-польського порозуміння на рівні еліт, була, за словами того-таки І.Лисяка-Рудницького, “неспівмірність національно-політичних програм обох сторін у самій своїй основі”. Польські політичні концепції ґрунтувалися на засаді історичного легітимізму, відновлення ягеллонської Речі Посполитої в кордонах 1772 р. На відміну від польської, тогочасна українська політична думка ґрунтувалася на так званій етнокультурній теорії нації, за якою нація характеризується етнічною і мовною єдністю. Щоправда, українські політичні мислителі й публіцисти ХІХ ст. у більшості не виходили за рамки вимог національно-культурної автономії та обмеженого територіального самоврядування в межах Російської й Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Однак у процесі національного розвитку приходило усвідомлення, що майбутня національна держава охопить усі етнічні землі “від Сяну до Дону” або “від Карпатів аж по Кавказ”. Ідея самостійної державності України суперечила думці про відновлення Речі Посполитої як союзу “братніх народів”,

оскільки Правобережжя і Галичина, як передбачалося в українських політичних програмах, мали ввійти до складу “соборної” України [14, с.134, 135; 21, с.94, 95].

На “руських” землях колишньої Речі Посполитої протягом ХІХ ст. існував гострий етносоціальний конфлікт між селянськими низами й польською землевласницькою верхівкою, що явно не сприяв досягненню польсько-українського порозуміння. Д.Бовуа звернув увагу дослідників українсько-польських відносин ХІХ – першої половини ХХ ст. передусім на чинники етносоціального характеру. Він закликав не зациклюватися на ідеалізованих образах романтичної літератури, повторювати міфологеми на зразок Шевченкової ностальгії за давніми часами, коли українські козаки “братались з вольними ляхами”, або ж брати на віру свідчення колишніх польських землевласників, які в спогадах для нащадків із замилюванням писали про ідилічні патріархальні стосунки між панамі та кріпаками у феодальних маєтках Київщини, Волині, Поділля, Східної Галичини. У реальному житті, переконає на основі численних архівних документів Д.Бовуа, ці відносини були побудовані на виразному насильстві з боку поміщиків-поляків [14, с.34, 35].

На Правобережжі зберігалася надзвичайно висока, зокрема порівняно з країнами Західної Європи, чисельність шляхетського стану (для зіставлення, на Заході шляхта становила 1,0–1,5% загальної кількості населення, у центральних губерніях Російської імперії – менше 1%, тоді як у структурі населення колишньої Речі Посполитої – понад 5%, а на українських землях Правобережжя – 6–10%). Крім того, на характер тогочасних українсько-польських стосунків вплинули велетенські розміри поміщицьких землеволодінь. За окремими підрахунками, у ХІХ столітті землевласники-поляки володіли 9/10 всієї землі на Правобережжі, напередодні Листопадового повстання в руках великих землевласників, численних римо-католицьких монастирів, костелів, дрібної шляхти знаходилося до 6 млн десятин землі та близько 3 млн “душ” селян-кріпаків. Магнатам-полякам належали також невеликі міста й містечка. З приходом російського царизму місцеву шляхту було зрівняно в правах і привілеях із російським дворянством, залишено в її власності землі й кріпаків [14, с.97, 98, 144]. Царські власті, попри численні примусові заходи після польського повстання 1830–1831 рр., не змогли вирішити пекучого для себе “польського питання”, кардинально обмежити впливи польської шляхти [8, с.11].

За цих умов подальший розвиток стосунків між українцями (“русинами”, “малоросами”) і поляками – від конфронтації до співпраці чи навпаки – залежав передусім від польських землевласників. Перед ними об’єктивно була альтернатива: або лібералізувати відносини на площині “поміщик–кріпак”, щоб у такий спосіб схилити місцеве населення на свій бік у боротьбі за відновлення Речі Посполитої (але вже на засадах братнього співжиття сусідніх народів), або ж продовжувати політику етносоціального гноблення селянства. Польські поміщики практично обрали другий шлях, подавши вдосталь прикладів жорстокого поводження зі своїми кріпаками. В історії збереглися непоодинокі приклади справжнього садизму окремих польських поміщиків щодо їхніх підданих, що, у свою чергу, викликало масовий спротив [14, с.101, 147, 148]. Очевидно, взаємні кривди й образи, насамперед недалекоглядна політика польської шляхти, створювали несприятливий ґрунт для діяльності нечисленного кола прихильників польсько-українського порозуміння в ХІХ ст.

Отже, українсько-польські відносини в ХІХ ст. характеризувалися суперечливими тенденціями – між конфронтацією і спробами порозуміння. Поляк був ворогом і суперником для галицького русина (українця) в національно-політичній площині, а відмежування від поляків стало вихідним пунктом як русофільства (москвофільства), так і українофільства. Водночас поляки як найближчі сусіди мали вплив на український національний рух на всіх етапах його розвитку, що спирався здебільшого на польські взірці культурно-освітньої і політичної діяльності. Характерно, що національні гімни

обох народів мають схожі мотиви (“Jeszcze Polska nie zginęła”, “Ще не вмерла Україна”), як і програмний документ кирило-мефодіївців – першої української політичної організації (“Книга буття українського народу” М.Костомарова) і твір А.Міцкевича “Книги народу польського і палігримства польського”. Своєрідне “відштовхування–притягування” щодо поляків було одним із ключових чинників української національної самоідентифікації місцевого руського населення [24, с.477].

Роль своєрідних посередників між польським і українським національними рухами відіграли в південній Галичині *gente Rutheni, natione Poloni* – особи з подвійною (українсько-польською) національною свідомістю. Однак полонофільство практично не мало шансів на успіх в умовах зростаючого після 1848 р. українсько-польського розмежування, поступово зникло як окрема національно-політична течія. Представники еліти двох сусідніх народів шукали шляхів для порозуміння, що, однак, як і в далекому XVII ст. у контексті укладення Гадяцької унії, зустріло чималий опір у суспільній свідомості як поляків, так і русинів-українців, переповненій стереотипами взаємної ворожнечі*.

1. Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Антонович. – К., 1995. – 816 с.
2. Головна руська рада (1848–1851) : протоколи засідань і книга кореспонденції / [за ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталович, І. Сварник]. – Львів, 2002. – XXXIV+270 с.
3. Костомаров М. “Закон Божий” (Книга буття українського народу) / М. Костомаров. – К., 1991. – 40 с.
4. Руське питання // Мета. – Львів, 1863. – № 3. – Листопад.
5. Словацький Ю. Срібний сон Саломеї / Ю. Словацький ; пер. Р. Лубківського // Срібний міф України : поезії, поеми / Ю. Словацький. – Львів, 2005. – 304 с.
6. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К., 1994. – 687 с.
7. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа ; пер. з франц. З. Борисюк. – К., 1998. – 334 с.
8. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. / Д. Бовуа ; пер. з франц. З. Борисюк. – Львів, 2001. – 296 с.
9. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Д. Бовуа. – К., 1996.
10. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович. – 2-ге вид., випр. й авториз. ; пер. з англ. С. Павличко – К., 1998. – 206 с.
11. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо : з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета / Г. Грабович. – К., 2000. – 319 с.
12. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К., 1996. – 360 с.
13. Грицак Я. Страсті за націоналізмом : історичні есеї / Я. Грицак. – К., 2004. – 344 с.
14. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття / Б. Гудь. – Львів, 2006. – 446 с.
15. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / Г. Дильонгова ; пер. з пол. М. Кірсенка. – К., 2007. – 239 с.
16. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – 3-тє вид. – К., 2006. – 148 с.
17. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
18. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. Касьянов. – К., 1999. – 352 с.
19. Кугутяк М. Галичина : сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
20. Куліш П. А. Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року. Видана типом другим з додатком посліслов'я / П. Куліш. – Львів, 1882. – 40 с.
21. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки : тягар історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 83–110.

* В основу статті покладено текст виступу на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 350-літтю Гадяцької унії 1658 р. (м. Івано-Франківськ, 28–29 листопада 2008 р.).

22. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 413–450.
23. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 83–148.
24. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 465–500.
25. Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873) : портрет галицького полонофіла / М. Мудрий // Львів: місто–суспільство–культура : студії з історії Львова за ред. К. Карольчака. – Краків, 2005. – Т. V : Люди Львова. – С. 37–65.
26. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Є. Нахлік. – К., 2007. – Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша: наукова біографія. – 463 с.
27. Павличко Д. Український патріотизм Юліуша Словацького / Д. Павличко // Словацький Ю. Срібний міф України : поезії, поеми. – Львів, 2005. – С. 17–30.
28. Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років / О. Турій // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1994. – Т. ССХХVІІІ. – С. 183–206.
29. Франко І. Русько-український театр : історичні обриси / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – К., 1981. – Т. 29. – С. 293–336.
30. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів, 2000. – 247 с.
31. Яковенко Н. Нарис історії України : з найдавніших часів до кінця ХVІІІ століття / Н. Яковенко. – К., 1997. – 312 с.
32. Mickiewicz A. Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego / A. Mickiewicz // Dzieła / A. Mickiewicz. – Kraków, 1950. – Т. VI : Pisma, proza. – Część II. – 259 s.
33. Głębocki H. Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii (XVІІІ–XXI wiek) / H. Głębocki. – Kraków, 2006. – 567 s.
34. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / D. Maciak. – Warszawa, 2006. – 407 s.

The article highlights the tendencies in Polish-Ukrainian relations in Galicia in the 19th century. On the basis of numerous facts the ambiguity of the Polish influence on the Ukrainian national movement was proved, in which there were demonstrations of the mutual cooperation and confrontation between the two neighbouring nations.

Key words: national movement, relationships, understanding, contradictions.

УДК 94 (477.85/.87)
ББК 63.3 (4 Укр) 614

Андрій Королько, Ярослав Павлючок

ГУЦУЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА 1918–1919 рр. ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ “СІЧНЕВОГО ЗРИВУ” І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ

У статті розглянуто перебіг національно-визвольних змагань українців на Закарпатській Гуцульщині в 1918–1919 рр. Звернено увагу на діяльність Гуцульської Республіки, функціонування її місцевих органів влади та збройний захист.

Ключові слова: Мараморощина, Закарпатська Гуцульщина, Гуцульська Республіка, Українська Народна Рада в Ясіні, органи влади, повстання, окупація.

Етнополітичні, культурні та соціально-економічні процеси на території Закарпатської Гуцульщини періоду національно-визвольних змагань українців 1918–1919 рр. є слабо дослідженими. Це, пердусім, стосується характеристики політичних утворень на Мараморощині. Окремо потрібно сфокусувати увагу на періоді існування Української Народної Ради в Ясіні та проголошеної нею Гуцульської Республіки (січень-червень 1919 р.), яка у своїй практичній роботі втілювала соборницькі прагнення возз’єднання із Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР). Стаття має на меті висвітлити